

*Tom Slater*¹

A KRITIKAI PERSPEKTÍVÁK KILAKOLTATÁSA A DZSENTRIFIKÁCIÓ- KUTATÁSBÓL²

1 Nagyon tanulságos volt számomra három szakértő véleménye – köszönöm bizalmukat. A tanulmánnyal okozott bajkeverés felelőssége teljes mértékben rám hárul, de rendkívül hálás vagyok Neil Brenner, Winifred Curran, Mark Davidson, James DeFilippis, Dan Hammel, David Hulchanski, David Ley, Gordon MacLeod, Kathe Newman, Damaris Rose, Mathieu van Criekingen és Alan Walks támogatásáért és biztatásáért. És végül, Elvin Wyly és Loretta Lees mélységesen leköteleztek, a városi problémák, és különösen a dzsentrifikáció megértéséhez mérhetetlenül sok segítséget és inspirációt kaptam tőlük.

2 Eredeti tanulmány: Slater, Tom (2006): The Eviction of Critical Perspectives from Gentrification Research. In: *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol. 30., No. 4.: 737-757.

Az utóbbi években szokatlanul megnőtt a dzsentrifikáció iránti érdeklődés, amit az e témakörben megjelent publikációk hirtelen sokasodása kísért. Jelen tanulmány a legújabb – úgy tudományos, mint populáris – irodalom egy részére fókuszálva arra keres választ, hogy miért csorbult az előző évtizedekre jellemző kritikai perspektívák éle a dzsentrifikációval kapcsolatban. Miközben a folyamatnak számos oka lehet, itt hármat tárgyalunk részletesen. Az első a dzsentrifikáció okai körüli elméleti és ideológiai perpatvarok felülke-rekedése a folyamat által kiváltott hatások elemzésének rovására; a második az alacsony státuszú lakosság térbeli kiszorításának, mint a dzsentrifikáció meghatározó vonásának és mint a kutatás tárgyának elvetése; a harmadik pedig a „társadalmi keveredés” jelszavával operáló neoliberális várospolitikák erőteljes hatása a belső övezetekre. E tanulmány amellett érvel, hogy a kritikai perspektívák „kilakoltatása” egy olyan területről, ahol egykor felettebb elterjedtek voltak, súlyos következményekkel jár a dzsentrifikáció által fenyegetett csoportokra nézve, illetőleg, hogy a folyamattal szembeni politikai célkitűzések hatékonysága szempontjából alapvetően fontos a kifejezés visszakövetelése azoktól, akik révén ez a nemrégiben még „csúnya szó” (Smith 1996) szelídebb jelentést kapott.

„Amikor Bush elnök azt hangsúlyozza, hogy »New Orleans újra az a nagyszerű város lesz«, nehéz elhinni, hogy ez a kormányzat a jó minőségű, biztonságos és megfizethető szociális bérlakások építésére gondol. Sokkal valószínűbb, hogy az Egyesült Államokban ez idáig nem tapasztalt léptékű, nagyarányú dzsentrifikáció lesz az eredmény. A Bush-hurrikán után az evakuált szegény, afroamerikai, munkásosztálybeli embereket nem szívesen fogják visszafogadni New Orleansba, amely minden jel szerint turistamágnesként fog újjáépülni egy, a hurrikánt átvészelő Francia Negyednél³ is mesterkétebb autenticitással bíró, Disneylandre hajazó »BigEasyVille«-ként⁴. Visszatekinthetünk, és beazonosíthatjuk mindazon egyéni, megvalósított vagy elmulasztott döntéseket, amelyek nyomán ez a hurrikán ilyen mértékű szociális katasztrófává vált. De a teljes kép több, mint a részek összessége. Nem egy radikális következtetés azt állítani, hogy a Katrina katasztrófájának dimenzióit nem csupán ezek vagy azok a helyi vagy szövetségi szintű kormányzati lépések, hanem jelentős részben a kapitalista piac, különösen annak neoliberális működésmódjai határozták meg” (Smith 2005).

„Nem sokkal a Katrina lecsapása előtt a város a megfelelő irányba haladt. Miközben a lakosok a politikai korrupció történelmi örökségéből való fájdalmas kijózanodást élték át

3 A Francia Negyed New Orleans történelmi városnegyede, a mai városközpont egyik része – *a szerk.*

4 A „BigEasyVille” New Orleans becenevéből, „Big easy”-ből és a várost jelentő „ville”-ből áll. A „Big easy” szó szerinti jelentése „nagy nyugti”; mely a várost jellemző lassú, békés hangulatra utalt – *a szerk.*

(45 százalékuk azt vallotta, hogy a városvezetés morális színvonala rendkívül alacsony), egy széles többség úgy érezte, hogy a helyi kormányzat »jó irányba« viszi New Orleans-t. A városban tett augusztusi látogatásom alkalmával megdöbbenett a visszatelepültek sokasága, akik számára ez az irányváltás tette ismét vonzóvá New Orleans-t. Óriási lelkesedést váltott ki a Greater New Orleans Inc.⁵, Mitch Landrieu kormányzóhelyettes és mások az irányú törekvése, hogy ösztönözzék a régió meglévő technológiai bázisára épülő kreatív iparágak, az egyetemek, az idegenforgalom, a film- és zeneipar fejlődését. [...] New Orleans lakosai tudják, hogy mit akarnak. Többet a gátak újjáépítésénél, a felújított belvárosnál, sőt többet az újraépült házaknál – a város lelkét akarják vissza. Meglátásaik – úgy a dühből, mint a lelkesedésből fakadóak – a gyors megújulás legalapvetőbb forrására, az emberekre hívják fel a figyelmünket, akik nélkül nem lehetséges újjáépíteni a romba dőlt városokat. Bízunk benne, hogy vezetők ezt tudatosítják, és mindannyiunk számára egy kreatív, sikeres és fenntartható város lenyűgöző modelljét teremtik meg” (Florida 2006).

LATTE ÉS LETARGIA

Mióta elkezdtem írni és kutatni a dzsentrifkáció témakörében, az egyik legemlékezetesebb megjegyzést egy német politológustól hallottam, aki öt éven át lakott Berlin egyik dzsentrifkálódó városrészében, Prenzlauer Bergben. Amikor egy vancouveri workshopon kutatói érdeklődésemről beszéltem, így szólt: „Érdekes. De a dzsentrifkációkutatás nem csak ürügy, hogy menő környékeken szürcsölhesse a lattét?” Ez a tréfának szánt, valójában felettebb éleslátó hozzászólás pontosan megragadta a dzsentrifkációról kialakult populáris, és egyre inkább elterjedő tudományos képet. Ebben többé nem a növekvő lakbérekről, a bérlők zaklatásáról és a munkásosztály kiszorításáról van szó, hanem utcai látványosságokról, menő bárokról és kávézókról, iPodokról, szociális sokszínűségről és laza stílusú ruhaoutletekről. Ahogy David Ley (2003: 2527) hangsúlyozza, a dzsentrifkáció „nem egy mellékes jelenség, hanem a városi átalakulás egyik fő komponense”. A városi önkormányzatok – Richard Florida által ünnepeelt és propagált – „kreatív osztályért” folyó versenye is azt igazolja (ennek szókimondó bírálatát I. Peck [2005]), hogy a dzsentrifkáció – nem annyira a terminus, amely kegyességből továbbra is egyfajta „csúnya szó” maradt (Smith 1996), hanem az a kép, melyben bohém, menő, művészies csoportok lepik el a kávézókat, a galériákat és a kerékpársávokat a korábban a „kreativitást” és a befektetéseket nélkülöző városrészekben – világszerte egyre inkább a város életerős gazdasági jelenének és jövőjének jeleként van beállítva. A neoliberalizmus diskurzív stratégiájának szekerén, amely,

5 A Greater New Orleans Inc. egy a new orleans-i várostárség gazdasági fejlődéséért dolgozó civil szervezet – *a szerk.*

hogy elhárítsa a bírálatot és az ellenállást, a versenyen alapuló fejlődés narratívája köré szerveződő választékos nyelvezetet használ (Bourdieu és Wacquant 2001; Tickell és Peck 2003), a technológia, a tehetség és a tolerancia Florida-féle (2002) városainak kellős közepén láthatóan elérkeztünk a rehabilitáció, a revitalizáció és a reneszánsz korszakába. Ebben az alliterációs kavardásban vesztek el azok a kritikai perspektívák, amelyekre korábban a dzsentrifikáció folyamatával és hatásaival kapcsolatos tudásunk épült. Ez a tanulmány annak próbál utánajárni, hogy hogyan és miért lettek kiszorítva a kritikai perspektívák a dzsentrifikációkutatásból, illetve ezek visszaállításának szükségessége mellett érvel abban a kontextusban, amelyben aggasztóan szembetűnő az alacsony jövedelműek és a munkásosztálybeliek szüntelenül zajló kiszorítása, a belső övezetek folyamatos középosztályosodása, valamint a lakhatás megfizethetőségének ebből fakadó súlyos problémái. Egy nemrégiben megjelent tanulmányban (Slater et al. 2004) már szó esett a dzsentrifikáció negatív következményeinek firtatását övező látványos letargiáról, ezért ez az írás arra tesz kísérletet, hogy kritikai látószögből megvizsgálja azt a jelenséget, amit Peck (2005: 760) úgy nevez: „kapucsínó-várospolitiká sok habbal”.

DZSENTRIFIKÁCIÓ-HÁLÓ

2000 elején, a dzsentrifikációról a világhálón hozzáférhető nyilvános információk hiányán bosszankodva létrehoztam a *Gentrification Web* (Dzsentrifikáció-háló) nevű internetes oldalt.⁶ Röpke áttekintése is elárulja, hogy semmit sem tudtam (és most sem tudok) a hatékony webdizájnról, de eleget tudtam a dzsentrifikációról ahhoz, hogy szélesebb körben is érthető nyelven összegezhessem évtizedek vitáit, vázoljam a folyamat lényegi vonásait és hatásait, és megosszak néhány releváns honlapot, valamint fényképeket, amelyeket Londonban készítettem. Az oldal hangneme erősen kritikai, részben mert két évvel korábban a lakberek emelkedése engem is kiköltözésre kényszerített London egyik dzsentrifikálódó városrészében, Tootingban bérelt lakásomból, de leginkább azért, mert a dzsentrifikációról szóló szakirodalom, amelyre támaszkodtam, túlnyomórészt kritikai. Miután elindítottam az oldalt, eleinte nem sok visszajelzést és nagyon kevés e-mailt kaptam, és már azon kezdtem tűnődni, hogy miért is vesződtem ennyit. Azonban körülbelül hat hónappal később megváltozott a helyzet, és a mai napig hetente számos levél érkezik a postafiókomba. A menő *Oddbins* borkereskedéslánc volt tulajdonosát, a *Seagrams* értékesítőjét leszámítva, aki a brit városok dzsentrifikálódó részeinek listáját kérte tőlem, hogy tájékoztathassa a

6 <http://members.lycos.co.uk/gentrification>. A honlapom közreadását nem reklámnak szánom; azért említem, hogy utaljak az elindítása óta kapott, a dzsentrifikációt érintő aggasztóan sok kritikai reakcióra.

cégvezetést a terjeszkedés lehetőségeiről,⁷ az embereket, akik az évek során felkerestek, egy dolog köti össze – mindannyian ellenzik a dzsentrifikációt az alapján, amit láttak, hallottak vagy átéltek. Szomszédsági egyesületek, kiszorított bérlők és politikai aktivisták mesélték el saját történeteiket a náluk zajló dzsentrifikációról, Bostontól Buenos Airesen át Budapestig; mások a dzsentrifikációval szemben folytatott küzdelmüket dokumentáló fotókat, röplapokat és a tiltakozásukat kifejező műveket csatoltak. Míg a felfordulást és a háztulajdonosok erőszakos módszereit elbeszélő történeteket olykor rendkívül nyomasztó volt olvasni, az ellenállásról és a megfizethető lakhatásért folyó harcról szóló beszámolók felemelőek voltak. Az oldal forgalma alapján lehetetlenség volt nem látni, hogy mennyire súlyos ügy a dzsentrifikáció – hogy egy rettentő felfordulás azoknak városiakoknak az életében, akik nem lakástulajdonosok, dzsentrifikáló új lakók vagy hipszterek. A weboldal nem csupán a tudományosságot és a politikai elkötelezettséget hasznosan ötvöző esz-közként vált be – már létezésével tagadja a dzsentrifikációról a médiában és a közpolitikai diskurzusban kialakított latte áztatta képet.

Mindeközben ezt a képet, a levelek beérkezésével egy időben, még inkább erősítették a dzsentrifikáció legújabb tudományos megközelítései, amelyek meglehetősen távolságba kerültek a korábbi évtizedekben formálódó dzsentrifikációkutatás radikális és kritikai politikai állásfoglalásától. A közösségek szétzilálódásán és a munkásosztálybeliek kiszorításának igazságtalan következményein túl a megfizethető lakhatás erőziójához kapcsolódó folyamat újabban egyre több kutató szemében kevésbé jelenti azt a problémát, mint régen, vagy ami még rosszabb, egyfajta pozitívumként kerül megítélésre. E tanulmány folytatásában azokat a munkákat vesszük szemügyre, amelyek hozzájárultak ahhoz a mára népszerű, ámde alapvetően hamis felfogáshoz, hogy a dzsentrifikáció „végül is nem annyira rossz”.

TRAGIKUSAN MEN ?⁸

Sharon Zukin dzsentrifikációról kialakított szemléletének rendkívül figyelemreméltó fordulataként legutóbb társszerzője volt egy tanulmánynak, amely az Alsó-Manhattan részét képező Lower East Side (egy olyan városnegyed, amelyet mérhetetlenül nagy arányban sújtott a dzsentrifikáció és a térbeli kiszorítás) egyik tömbjének kereskedelmi aktivitását vizsgálja, és ebben úgy ítéli meg, hogy „nem mutatható ki a kommerciális dzsentrifikáció

7 Nem álltam kötélnek, noha megkísértett a gondolat, hogy egyévi borszállítmányt kérjek cserébe.

8 A „tragikusán menő” (*Tragically Hip*) egy közismert kanadai rockzenekar neve – de ugyanúgy alkalmas elnevezés lehet azon társadalomtudósok csoportjára, akik népszerűsítik a dzsentrifikációt (még ha ezt olykor akaratlanul is teszik).

közösségromboló hatása, ellenben a Keleti Kilencedik utca azt tanúsítja, hogy a dizájn-boltok kiskereskedelmi koncentrációja az innováció terepévé válhat a városi gazdaságban, és így egyszerre képes jól értékesíthető és élhető csomópontok létrehozására” (Zukin és Kosta 2004: 101). Ennél is figyelemreméltebb, hogy úgy tűnik, Zukint meggyőzte Richard Florida (2002) érvelése a burzsoá bohémia esztétikai és gazdasági hasznáról, ezt igazolva például úgy véli, hogy „az East Village jól illusztrálja, hogyan tudja egy állandósult, sokszínű és szabad szellemű kulturális enklávé bevonzani a »kreatív osztályt« (Zukin és Kosta 2004: 102), és „a dzsentifikációt meghatározó fogyasztói kultúra bírálata helyett jónak tartjuk olyan fogyasztói terek kialakítását, amelyek lehetőséget kínálnak az alternatív distinkciónak” (2004: 102). Az egész tanulmány a Keleti Kilencedik utca tömbjét úgy kezeli, mintha az teljesen független lenne a negyed többi részétől, az ott zajló osztályharc és politikai zavargások történelmétől: „a tömb nem igazán illeszkedik ebbe a vad történelembe” (2004: 102). Ez a megállapítás a helyi boltosok esetleges megjegyzéseire támaszkodik, miközben néhányuk homályos történelmi ismeretekkel rendelkezik,⁹ valamint egy olyan, megfigyelésen alapuló kutatói módszerre, amely inkább bevásárlókörútra emlékeztet. Elméleti redundanciája,¹⁰ az utcaszint unalmas részletezései¹¹ és az Eileen Fisher ruhaszalonja iránti látványos lelke-

9 Így például az egyik interjúalany „a faji sokszínűségről beszélve megemlítette, hogy Charlie Parker, a dzsesszenész, évekig lakott az East Village-ben fehér feleségével; úgy vélte, hogy valószínűleg jól érezték itt magukat. Ekkor, a nyolcvanas évek elején, a mérsékelt faji integráció, a zűrzavartól való félelem és az alacsony lakbérek ellenére egy előrelátó megfigyelő képes volt megérezni a változás hullámát” (Zukin és Kosta 2004: 108). Ezek a mondatok rendben is lennének, ha Charlie Parker nem halt volna meg 1955-ben!

10 Úgy a tanulmány címe, mint a „distinkció” fogalmának használata arra utal, hogy Zukin Pierre Bourdieu munkáiból merít, ám az általa megalkotott nagy jelentőségű elméleti keret, amely a közép-osztály formálódását és gyakorlatait vizsgálja, sosem kerül részletes elemzésre, sem kibontásra. Az olyan alfejezetcímek, mint „A lakótömb anatómiája” vagy „A sokféleség szinergiája”, valójában inkább Richard Florida retorikájával mutatnak rokonságot.

11 „Mivel számos üzlet mindennap este hét vagy nyolc óráig nyitva tart, mindig látni járókelőket a lakótömb környékén. Ebben az esti időszakban szinte csúcsforgalom van, egyes lakók a munkából érkeznek haza, az East Village-be enni vagy inni jövők pedig megállnak a boltokban vásárolni. Ezenfelül az ukrán étterem napi 24 órában üzemel, és miután szétterül az utcasarkon, hozzájárul a lakótömb vitalitásához. Egy másik étterem, a Ninth Street, a tömb közepén található. Nagyszámú fiatal vonz, akik hétfőként a kinti asztaloknál szoktak reggelizni. Különösen nyáron, amikor zsúfoltak az Ukraina külső asztalai és az üzletek nyitva hagyják kapuikat, a lakótömb egy vonzó, barátságos és határozottan biztonságos hangulatot áraszt – mindezt egy egységesre tervezett arculat vagy a biztonsági őrszolgálat látható jelenléte nélkül” (Zukin és Kosta 2004: 106).

sedése¹² kifejezetten kiábrándítónak teszik a tanulmányt, nem utolsósorban azért is, mert egy kiváló városszociológus tollából származik, akinek *Loft living* (1982) című irányadó kötete egyrészt kritikai megvilágításba helyezte a New York-i SoHóban az ipar kitelepülése és a tomboló dzsentrifkáció háttérben működő „művészeti termelést”¹³, másrészt meggyőzte a dzsentrifkációkutatókat, hogy a kultúra és a tőke egymást kiegészítő erők a városrészekbe áramló befektetések és az ezt követő középosztálybeli térhódítás folyamataiban. E tanulmány alapján úgy tűnhet, hogy a dzsentrifkáció ellenzői számára a kreatív osztályhoz való átpártolás minősül az egyik legerősebb kritikai megnyilvánulásnak.

Égészen a nyolcvanas évek végéig alig volt, ha ugyan volt egyáltalán, olyan tanulmány, amely üdvösnek tartotta volna a dzsentrifkációt. Ahogy a kutatók a folyamat minél átfogóbb megértésére törekedtek, a szakirodalmat egyre kifinomultabb elméletek jellemezték, amelyek a munkásosztálybeliek kiszorítása, és az állami és magánintézmények korántsem ártatlan szerepe által előidézett igazságtalanságokra születtek válaszul (I. Wyly és Hammel kitűnő elemzését, 2001). A dzsentrifkáció ünneplését átengedték a médiának és a populáris közbeszédnek, különösen a nyolcvanas évek yuppie-boomja idején, legemlékezetesebb módon, amikor a *New York Times* hasábjain az Ingatlantanács szükségesnek tartotta megvédeni a folyamatot az erős ellenállással szemben egy fizetett hirdetésben, mely szerint a dzsentrifkáció révén „virágoznak a negyedek és az életek” (I. Smith 1996: 31; Newman és Wyly 2006: 23-24). Maguk a dzsentrifkáló csoportok csak ritkán képezték a vizsgálódás tárgyát; amikor pedig bekerültek a kutatás látószögébe, a dzsentrifkáció osztályalapú meghatározottságáról tett nagy hatású megállapítások sosem zengedeztek a folyamat üdvös hatásairól, noha sokszor egymással szembenálló politikai ideológiákra és elméleti keretekre támaszkodtak (így pl. Rose [1984] szocialista feminista, Smith [1987a] marxista, vagy Ley [1980] liberális humanista értelmezései).

1989-ben Jon Caulfield kanadai szociológus *Gentrification and desire* (Dzsentrifkáció és vágy) című tanulmányában egy merőben eltérő értékelésnek adott hangot (Caulfield 1989). E riposztban, melyben az uralkodó marxista/strukturalista értelmezéseket vette célba, amellet érvel, hogy Torontóban a hetvenes és nyolcvanas években a középosztályok a dzsentrifkáció által a kertváros elnyomó konformitásával, a modernista tervezéssel és a piaci elvekkel szegültek szembe – mindhárom a kanadai várospolitika (gyakran

12 „Miként a The Gap a nyolcvanas években egy átfogó vállalati arculatváltáson ment keresztül, ezek a butikok is széles síkúveg ablakokra cserélték a kirakatot, erős világitást szereltek fel, és fehérre festették a falakat; a letisztult vonalvezetés és az élénk megvilágítás jól kiemeli a kifinomult színhasználatot [Eileen Fisher ruhaszalonjában]” (Zukin és Kosta 2004: 109).

13 A városi középosztály kulturális fogyasztói stratégiája, amely a magán-, ill. állami műemlékmegővásban gyökerezik, és egy tőkefelhalmozási stratégiát hoz mozgásba.

romantizált) „reformkorszakának” részét képezte. A dzsentrifkáció „kritikai társadalmi gyakorlatként” lett itt beállítva (l. Caulfield 1994) – a kiszélesedő torontói értelmiségi középosztály azon összehangolt törekvéseként, hogy egy „alternatív városi jövőt” alakítsanak ki a háború utáni modernista városfejlesztéssel szemben. Walter Benjamin, Roland Barthes, Jonathan Raban és Marcel Rioux erős hatása alatt Caulfield a következőképp érvelt:

„A régi városrészek különbözőséget és szabadságot, meghittséget és fantáziát kínálnak, és lehetőséget teremtenek a karneválra [...] Ez nem csupán a filozófiai absztrakció tárgyköre, hanem, a benjamin karnevál értelmében [...] az az erő, amely az uralommal szembeni ellenállás legélénkebb serkentője. »A nagyváros egy szexuális töltetű enciklopédia«, és ezt a jellemzést a legtágabb értelemben kell felfogni; a város »az a hely, ahol találkozhatunk a másikkal« (Caulfield 1989: 625).

Caulfield tanulmányát azzal az elismerő megállapítással zárja, hogy a torontói dzsentrifkáló középosztály az arctalan szuburbiaival szembeni ellenállásában a „másikkal való találkozásra” törekszik: „a régi városrészekbe való beköltözés nem redukálható a burzsoá politikára, hanem inkább az emberek és szomszédaiik azon erőfeszítésének tekinthető, hogy saját ellenőrzésük alá vonják életüket” (1989: 627). A torontói dzsentrifkációt elemző jelentős könyvében Caulfield (1994: 201-211) belátta, hogy ezeket a korai beköltözőket a dzsentrifkáció előrehaladtával egyre erősebben foglalkoztatta lakókörnyékük (és munkásosztálybeli szomszédaiik helyzetének) átalakulása, végső állítása azonban, miszerint Torontóban a korai dzsentrifkáció egy Castels-féle városi társadalmi mozgalomként értelmezhető (i. m.: 228-229), Kanadában kulcsszerepet játszott a máshol már tárgyalt (Slater 2002, 2004a, 2005) emancipatorikus dzsentrifkációdiskurzus kialakulásában. Hangsúlyozva a középosztálybeliek vágyakozását a „régii városrészekben” található lakóhelyre, ez a diskurzus megszépítette és egyfajta romantikus mázzal vonta be a folyamat megítélését, ami (jóllehet, gyakran akaratlanul) elvonta a figyelmet a dzsentrifkáció negatív következményeiről.

E romantizálás szélsőséges megnyilvánulása két nemrégiben megjelent tanulmány az amerikai városok dzsentrifkációjáról, amelyeknek szerzői, egy építész/újságíró és egy jogtudós, többé-kevésbé ugyanazt a címet adták: „Three cheers for gentrification” (Háromszoros éljen a dzsentrifkációnak), illetve „Two cheers for gentrification” (Kétszeres éljen a dzsentrifkációnak). Az előbbiben Andres Duany ekképp népszerűsíti a dzsentrifkációt:

„Mindahány San Francisco és Manhattan helyett, melyekben egységesen méregdrágák lettek az ingatlanok, ott van temérdek sok város, mint Detroit, Trenton, Syracuse, Mil

waukee, Houston és Philadelphia, amelyek a dzsentrifkáció minden előnyéből hasznot húzhatnak” (2001: 36).

Az emancipatorikus diskurzus ezután új szintre kerül az alábbi mondatban:

„A dzsentrifkáció egyensúlyba hozza a szegénység koncentrációját, mivel a középosztálybeliek több adója, ragadós munkaetikája és politikai hatékonysága a közösség valamennyi tagjának életminőségét növeli. Az emelkedő dagály minden hajót megemel” (i. m.: 36).

A konklúzióban kiváltképp erőteljes az elutasító, szinte vitriolos hangnem, amellyel Duany a dzsentrifkáció bírálóit illeti:

„Miről is szól a dzsentrifkáció körüli felhajtás? Sokszor csak a régi városrészek vezetői lármáznak, mivel nem bírják elviselni a beköltöző középosztálybeliek öngondoskodását, és képtelenek elfogadni a helyi lakosság politikai hígulását. De ez már csak hatyúdal. A középosztálybeli amerikaiak azért akarnak lakni a belvárosban, mert ezek a részek a városiasság olyan attribútumaival rendelkeznek, amelyek nincsenek meg az új lakóövezetekben, és a beáramlás nem megakadályozható {...} És végezetül, nem szabadna gátolni, hogy az emberek profitáljanak lakókörnyezetük természetes felértékelődéséből. Legalábbis Amerikában semmiképp” (i. m.: 39).

Néhány évvel később egy amerikai jogtudós, Peter Byrne egy átfogóbb, tudományosággal felvértezett élejtést közölt a dzsentrifkációról, úgyszintén azt állítva, hogy a folyamat „jó egyensúlyt eredményez a szegények és az etnikai kisebbségek számára” (Byrne 2003: 406). Byrne szerint a dzsentrifkáció gazdaságilag előnyös az alacsony státuszú lakók számára, mivel „a fizetőképesebb lakók igénye a drágább termékek és szolgáltatások lokális fogyasztására új munkalehetőségeket teremt” (i. m.: 419); politikailag, mert „városi politikai fórumokat hoz létre, ahol a jómódúak és a szegények egy demokratikus folyamat keretében egymás érdekeiről egyeztetnek”; és szociálisan, „ahogy az új jómódú lakók érintkeznek a szegényebb szomszédokkal az utcákon, az üzletekben, és az olyan helyi intézményekben, mint az állami iskolák” (i. m.: 422). Konklúziójában Byrne, mint bevallott washingtoni dzsentrifkáló, a dzsentrifkáció burzsoá emancipatorikus romanticizálásának árulkodó illusztrációjával szolgál:

„Nemrég szombaton, feleségemmel és tizenéves lányommal elnéztünk egy vásárra, amelyet a Capitol Hill részét képező Townhameshoz közeli családi házak udvarán rendeztek. Az eseményt szervező szövetkezet »közösségi napként« harangozta be a vásárt. Bókláztunk a járdán, és beszélgettünk az ott lakókkal a környéken lakás élvezetéről és szerény áruikról. Vettünk jó néhány puha fedeles könyvet, számosat fekete szerzőktől. A lányom egy figyelemre méltó ütött-kopott rózsaszín bőrdöngőt vásárolt, ami tökéletesen illett vagány ízléséhez. Feleségem, jelleméhez híven és az árusok nagy örömeire, a kedvezőbb hatás érdekében több kirakatot újrendezett. Én vettem és befaltam egy sült halas szendvicset, melyet Mrs. Jones árult a lakásán. Egy ilyen szerény eseményből nem lesz sajtóhír, és bizonyosan nem számolja fel a nagyvárosainkban létező igazságtalanságokat. Egyetlen politikus sem tette tiszteletét, és nem mondta el, milyen ígéretet hordoz mindez a jövőre nézve. Mégis, a szomszédosági érintkezés, a pénz áramlása és a kölcsönös tanulás alkalma volt ez. Ha többször megismétlődik, egy szebb jövőt hozhat közösségeink számára” (i. m.: 431).

Puha fedeles könyvek, rózsaszín bőrdöngők és sült halas szendvicsek, mindez egy olyan környék rémisztően derűs és tragikusan menő reprezentációja, amely mások leírásában a megfizethető lakhatás súlyos problémájával küzd – valójában, ahogy Wyly és Hammel (2001: 240) rámutattak, „az ország egyik legintenzívebben dzsentrifkálódó környékéről van szó”, olyannyira, hogy a közeli Ellen Wilson Házak szociálisbérlet-komplexumát a HOPE VI¹⁴ részeként egy, „a lakóövezet egészét érintő, a környező történelmi városrész házioraira emlékeztető és 153 lakóegységet magában foglaló (vegyes-jövedelmű) fejlesztés” keretében már lebontották és dzsentrifkálták (i. m.: 240). Byrne nagy örömeire, kétségkívül.

Két feltűnő tendencia észlelhető a legutóbbi időszak dzsentrifkációirodalmában – kiváltképp Nagy-Britannia esetében –, amelyek elvonták a figyelmet a folyamat negatív következményeiről. Az első, amely talán erősebb, a dzsentrifkáló középosztálybeli csoportok kialakulását és gyakorlatait kutatja.¹⁵ Abból indul ki, hogy a dzsentrifkáció okai egyedül a dzsentrifkáló csoportok mozgásai és aspirációi alapján érthetőek meg. Egy ideje széles konszenzus övezi azt a felfogást, hogy az osztály fogalmát kellene a dzsentrifkáció vizsgálatának középpontjába helyezni (Hamnett 1991; Smith 1992; Wyly és Hammel 1999), és az erre született kutatói válasz a középosztályok viselkedésének elemzésére irányult, ezen belül pedig leginkább azt vizsgálta, hogy miért keresnek lakást a korábban alulfejlesztett

14 A HOPE VI egy államilag finanszírozott projekt, mely a legrosszabb állapotban lévő állami bérlakások felújítását célozza. A program 1992 óta működik – *a szerk.*

15 Így pl. I. Caulfield (1994); Podmore (1998); Bondi (1999a); Bridge (2001, 2003); Butler és Robson (2001, 2003); Robson és Butler (2001); Hamnett (2003); Karste (2003); Rofe (2003).

városrészekben. A britekre, különösen a londoniakra jellemző középosztálybeli dilemma, tudniillik, hogy beköltözzenek-e egy bizonyos „beiskolázási körzetbe”, és ott a kevés „jó iskola” egyikébe küldjék-e gyermeküket (a társadalmi reprodukció középosztálybeli stratégiája, amely biztosítja a gyerekek középosztálybeli hovatartozását), olyan munkákban kerül elemzésre, amelyek rávilágítanak a dzsentrifikáció beágyazottságára a lakhatási és az oktatási piacok kölcsönös viszonyrendszerében (így pl. Butler és Robson 2003; Hamnett 2003). Teljesen hiányzik azonban belőlük a munkásosztálybeliekre irányuló kvalitatív kutatás, illetőleg annak vizsgálata, hogy miként hat rájuk a dzsentrifikáció és az oktatás összefonódása. Úgy tűnik, létezik valamiféle megszállottság a nagyvárosi középosztálybeli „habitusok” elemzéseiben, amelyek Bourdieu *La Distinction* című művét veszik elméleti alapul, és ha egyáltalán megemlítik a munkásosztályt, olyankor is leginkább arra kíváncsiak, hogy a középosztálybeliek milyen érzésekkel viszonyulnak „másokhoz”, azaz szomszédaikhoz, akik különböznek tőlük. Ezek az érzések gyakran nyomasztóak, ahogy azt Tim Butlernek a londoni Barnsbury dzsentrifikációjáról szóló vizsgálata tanúsítja:

„Ennek következtében a dzsentrifikáció Barnsburyben (és feltehetően egész Londonban) egy veszélyes játék. A dzsentrifikáló új beköltözők értékelik mások jelenlétét – ez erősen észlelhető volt a megkérdezettek válaszaiban –, de inkább nem érintkeznek velük. Leginkább úgy értékelik őket, mint valamiféle társadalmi tapétát (*social wallpaper*), de nem többre ennél” (Butler 2003: 2484).

Ugyanakkor Butler gyorsan továbblép a dzsentrifikáció veszélyes játékként való jellemzésén, és tanulmánya utolsó mondatai már így hangzanak:

„Ez a nagyvárosi habitus – érzelmek, attitűdök és hitek – elválaszthatatlan eleme, amely a belvárost (a városi lakóhelyre vágyó) új középosztályok természetes élőhelyévé alakítja. Mindeközben a mindennapi élet (a munka és a fogyasztás) és az intergenerációs társadalmi reprodukció (az iskolázottság és a szocializáció) imperatívuszai a betelepülők egy elszánt csoportját hívják életre. Így módon az a csoport, amely egy korábban munkásosztálybeli belvárosi környezetet ikonikus középosztálybeli lakóövezetté változtatót, továbbra is gyakran tulajdonít »autenticitást« a lényegében már nem létező helyi munkásosztálynak. A dzsentrifikáció nem is annyira kiszorította a munkásosztályt, mint inkább egyszerűen elfedte azokat, akik különbözőek – nem szocializálódnak velük, nem étkeznek velük egy helyen, és nem járatják velük egy iskolába a gyerekeiket” (2003: 2484).

Azonban ugyanilyen veszélyes játék lehet, ha a belvárost az új középosztály „termé-

szetes élőhelyének” állítjuk be; illetve, ha ugyanennek a társadalmi csoportnak a tagjait „elszánt betelepülőknek” nevezzük, miközben az életstílusbeli preferenciáikat meghatározó strukturális kényszereket sokkal kevésbé tartjuk aggasztónak, mint a városból történő teljes kiszorítást, ami az ingatlanárak emelkedése folytán oly sok rosszabb helyzetű londonit érintett az elmúlt húsz évben; harmadszor pedig, ha egy olyan tanulmányban állítjuk, hogy a dzsentrifikáció „nem is annyira kiszorította a munkásosztályt”, amely egyáltalán nem foglalkozott a térbeli kiszorítás kutatásával. Az utóbbi kapcsán érdemes megjegyezni, hogy egy évtizeddel korábban Loretta Lees ugyanerről a városrészeiről közölt egy tanulmányt, amelyben a következőkre hívta fel a figyelmet:

„[Az üresen álló ingatlanokra vonatkozó] szabályozás lazulása lehetővé tette a bérlők »kirakását« és az épületek eladását olyan ingatlanfejlesztő cégeknek vagy embereknek, akik az ingatlanok dzsentrifikálását tervezték. A »kirakás« arra a jelenségre utal, amikor a bérlőket zaklatás és megvesztegetés útján kikényszerítik otthonukból. Miután Barnsburyben az üresen álló ingatlanok tulajdonosi értéke (*possession value*) magasabb lett, mint a bérlemény befektetési értéke, a tulajdonosok elkezdték »kirakni« a bérlőket, majd eladták az ingatlant. Amikor Knightot (egy kíméletlen helyi ingatlantulajdonost) egyik bérlője feljelentette a bérlői bíróságnál (*rent tribunal*), az kikapcsolta az áramot, kizárta a bérlőt, az utcára dobta a dolgait, megrágalmazta, és azzal fenyegette, hogy lelövi” (Lees 1994: 208).

Jelen esetben nem az a célom, hogy bíráljam azokat a kutatásokat (és kutatókat), amelyek a kedvezőbb helyzetű társadalmi csoportok városi tapasztalatainak megértésére törekednek, és semmiképp nem áll szándékomban démonizálni a sokféle identitással rendelkező dzsentrifikálókat, hiszen az általuk követett ambivalens politikák gyakran ellentmondanak az alacsony státuszúakat a lakóhelyükről kiűző élcsapat képének (Ley 2004). Inkább arra szeretnék rámutatni, hogy szinte egyáltalán nem születnek olyan tanulmányok, amelyek a nem dzsentrifikáló tapasztalatait vizsgálják azokban a városrészekben, ahova a sokat kutatott kozmopolita középosztálybeliek tömegesen költöznek. Sok évvel ezelőtt Jan van Weesep amellett érvelt, hogy a dzsentrifikáció hatásaira kellene fókuszálni – nem az okokra –, és hogy ennek egyik módja a várospolitikák nézőpontjából történő megközeletítés, azaz – az ő szavaival élve –, „a dzsentrifikációról szóló vitát közpolitikai perspektívába kell helyezni” (van Weesep 1994: 74). Felhívására számos válasz érkezett, és megalapozottan állíthatjuk, hogy megváltoztatta a dzsentrifikáció körüli viták irányát, amit a közpolitikák szerepének hangsúlyozása is jelez az újabb kutatásokban.¹⁶ Vajon milyen eredménnyel

16 Így pl. Smith és DeFilippis (1999); Wylie és Hammel (1999, 2001); Badcock (2001); Hackworth és Smith (2001); Hackworth (2002); Lees (2003a, 2003b); Slater (2004b); továbbá az *Urban Studies* (2003)

járt volna, ha van Weesep annak idején azt mondja, hogy „a dzsentrifikációról szóló vitát a munkásosztályra is érzékeny perspektívába kell helyezni”? Ehelyett a tudományos vizsgálódások vagy azt kutatták, hogy a várospolitikák milyen módon ösztönözték a középosztálybeli szakértelmiségiek törekvéseit, vagy azokat a szempontokat elemezték, amelyek meghatározóak voltak lakóhelyük megválasztásában. Ez azt a benyomást kelti, mintha a középosztály volna az egyetlen szereplő a dzsentrifikáció színpadán, a munkásosztály pedig valahol a háttérben helyezkedne el, örök beugróként, és örökre a kutatás látóterén kívül. Ez különösen sajnálatra méltó, hiszen a középosztálybeli dzsentrifikálók szerepe nyilvánvalóan csak egy részét alkotják egy jóval nagyobb történetnek (Slater et al. 2004).

A másik kutatási tendencia, amely elhomályosítja a munkásosztálybeliek megrázkódtatásait és kiszorítását, a dzsentrifikáció definiálása körüli láz, illetve a kérdés, hogy vajon hűek maradjunk-e Ruth Glass (1964) eredeti meghatározásához. Miközben Peter Marcusé-nak (1999) igaza van, amikor úgy véli, hogy a dzsentrifikáció megítélése erősen függ a definíciójától, zavarba ejtő olvasni a fogalom jelentése fölött töprengő rengeteg tanulmányt, hiszen 1964 óta a dzsentrifikációkutatás rendkívüli mélységre és progresszióra tett szert. Hackworth és Smith (2001) New York elemzésén keresztül – nagy hasznunkra – vázolták a fogalomnak a hatvanas évek óta zajló mutációját, ám ők szerencsére időben megálltak, még mielőtt azon kezdtek volna hosszasan elmélkedni, hogy valójában *mi* is a dzsentrifikáció. Hackworth (2002: 815) később tömören úgy definiálta a dzsentrifikációt, mint „a termelése egyre jobb módú használók számára”, és ezt az alábbi módon indokolta:

„[...] évtizedek kutatása és vitái rávilágítanak, hogy a fogalom sikeresen alkalmazható a nem lakófunkciójú övezetek átalakulására, valamint, hogy gyakran számottevő időbe kerül, amíg az alacsonyabb osztályba tartozó csoportok átadják helyüket a jobb módú használóknak. Vagyis, a kiszorítás vagy lakosságcsere sokszor se nem közvetlen, se nem azonnali, noha a folyamat »dzsentrifikáció« marad, mivel a tér a jobb módú használóknak megfelelő módon alakul át” (i. m.: 839).

Miközben megpróbálja a dzsentrifikáció azon módosulásait is megragadni, amelyeket 1964-ben még nem lehetett látni, Hackworth Ruth Glass definíciójának arra a részére van ráhangolódva, amelyet, úgy tűnik, sok szerző nem vett észre – ez az osztályátalakulás kritikai szemszögből történő hangsúlyozása. Számomra ez a legszembetűnőbb probléma Martin Boddy és Christine Lambert (Boddy és Lambert 2002; továbbá Boddy 2007) munkájában, melyben azt bizonygatják, hogy a Bristol középső részében és máshol álló „új építésű” ingatlanfejlesztések nem minősülnek dzsentrifikációnak:

tematikus számának több tanulmánya.

„Kérdésesnek tartjuk, hogy a Bristol és egyéb másodvonalbeli brit városok esetében leírt új lakásfejlesztés és -átalakítás, vagy éppenséggel a londoni dokknegyed (Docklands) átalakítása továbbra is jellemezhető-e mint »dzsentrifikáció« [...] [A] dzsentrifikáció eredeti meghatározásában elsődlegesen egy a korábitól eltérő »új középosztályhoz« kapcsolódott, amely saját használatára régebbi, gyakran »történelmi« lakóegységeket vásárolt és újíttott fel – miközben a folyamat eredményeként emelkedtek az ingatlanárak, és kiköltöztek a korábbi, jellemzően alacsony státuszú munkásosztálybeli lakók [...] Úgy gondoljuk, hogy e folyamatok dzsentrifikációként való jellemzése túlságosan kitágítja a fogalmat, illetve azt, aminek a leírására hivatott” (Body és Lambert 2002: 20).

Válaszul érdemes emlékeztetni magunkat, hogy Ruth Glass meghatározása óta *több mint negyven év telt el!* A városi gazdaság (különösen a munkaerő- és a lakáspiac), a kultúrák és városképek olyannyira sok változáson mentek keresztül, hogy teljesen értelmetlen ragaszkodni tovább a folyamat e szűkre szabott verziójához, és azt hangoztatni, hogy a dzsentrifikációnak illeszkednie kell egy földrajzilag és történetileg esetleges meghatározás empirikus részleteihez. Ezen felül nincs semmi haszna Boddy és Lambert azon fáradozásának, hogy mérlegeljék, mi az, ami *még ma* is releváns Glass klasszikus megállapításából – ez az *osztályjelleg átalakulásához* vezető folyamat megragadásának politikai jelentősége. Bristol esetében nehéz figyelmen kívül hagyni azt a nyilvánvaló ténytet, hogy a szóban forgó új fejlesztések nem csak reagáltak egy meghatározott társadalmi osztályba tartozó lakó – a középosztálybeli fogyasztó – keresletére, hanem e keresletet tovább akarták növelni. A középosztályokra utal a szó első része (*dzsentri-*), ők költöznek az ingatlanfejlesztők által kialakított új építésű – volt munkásosztálybeli ipari területen épült – lakótömbökbe, ahová a munkásosztálynak többé nincs bejárása. Ráadásul, ahogy arra Davidson és Lees (2005: 1186) a londoni új építésű fejlesztéseket elemző tanulmányában rámutattak, az ilyen típusú beavatkozások, hídfoket alkottak, amelyekből a dzsentrifikáció csápjai fokozatosan behatoltak a környező városrészekbe”.

A Bristol belvárosi folyópartjához közeli divatos ingatlanfejlesztésekre újabban a közpolitikai irányultságú (és finanszírozású) kutatás is felfigyelt (Tallon és Bromley 2004; Bromley et al. 2005). Azokkal az erőteljesen kritikai elemzésekkel szemben, amelyek a brit kormány „városreneszansz” (*urban renaissance*) stratégiájának dzsentrifikáló szándékáról írnak (Smith 2002; Lees 2003a), ezek a szerzők azt állítják, hogy amit látunk, az valójában *lakóövezetesedés* (*residentialization*)¹⁷, és nem dzsentrifikáció. Ezt egy olyan felmérésre alapozzák,

17 „A lakások, és ezáltal a lakók számának növelése a városközpontban a »lakóövezetesedés« (*residentialization*) folyamatoként határozható meg, amikor a lakófunkció váltja fel az ingatlanok egyéb használati módját. A lakóövezetesítés alkalmazása a városrehabilitációs politikákban a városközpontok vitalitását volt hivatott erősíteni” (Bromley et al. 2005: 2408).

ahol a megkérdézett háztartások a városban lakás „világias” örömeit, így a munkahelyhez és a fogyasztás tereihez való közelség kényelmét hangsúlyozták, és kevésbé a középosztálybeli „életstílus-szempontokat”. A szerzők az alábbi következtetésre jutottak:

„A belvárosban lakás varázsának különféle dimenzióit ismerve a politikának itt továbbra is a kiterjedt lakóingatlan-fejlesztésre és a társadalmi keveredésre célszerű törekednie, ennek érdekében pedig több lehetőséget kell teremtenie az állami és a magánfejlesztők befektetései, illetve a területre költöző még több ember számára” (Tallon és Bromley 2004: 785).

Egy későbbi tanulmányban környezeti szempontokkal érvelve erősítik ezt a konklúziót:

„A lakóingatlan-fejlesztés a kihasználatlan telkek és épületek újrahasznosításával hozzájárulhat a fenntarthatósághoz. Ez csökkentheti a peremterületek beépítése iránti igényt, és elősegítheti kompaktabb városok kialakulását [...] Mindez felhívja a figyelmet egyrészt a belvárosi rehabilitációk pozitív környezeti hatásainak, másrészt az ilyen övezetekbe költözés – melyek rövid távon drágának tűnhetnek – népszerűsítésének fontosságára” (Bromley et al. 2004: 785).

Különösen árukladó, ahogyan a szerzők a „lakófunkció terjedését” magyarázzák – ez „válasz a dezindustrializáció, a decentralizáció és a szuburbanizáció nyomán létrejött új terekre és lehetőségekre” (i. m.: 2423). Ezek pontosan ugyanazok a körülmények – a tőke szisztematikus kiáramlása a belső övezetekből –, amelyeket sok szerző a dzsentrifkációs folyamat alapvető feltételeinek tart (így pl. Smith 1986; Beauregard 1990; Wyly és Hammel 1999; Curran 2004). A Bristolt elemző tanulmány így jó példa Smith alábbi megállapítására:

„A dzsentrifkáció éppen amiatt vált a fejlesztők, politikusok és bankárok számára csúnya szóvá, mert nyelvezete az igazat mondja a »városrehabilitációt« kísérő osztályalapú átalakulással kapcsolatban. Így abban az ironikus helyzetben találjuk magunkat, hogy az Egyesült Államokban, ahol az osztálynéküliség ideológiája rendkívül elterjedt, a dzsentrifkáció nyelvezete meglehetősen általánosan használt, míg Európában el van nyomva” (Smith 2002: 445).

Hogyan jutottunk odáig, hogy a dzsentrifkáció – abban az országban, ahol elsőként megfigyelték és leírták – egyes tudósok tanulmányaiban mostanra csúnya szóvá vált?

HÁROM MAGYARÁZAT A KRITIKAI PERSPEKTÍVÁK KILAKOLTATÁSÁRA

Nem egy, hanem három alapvető okot lehet megkülönböztetni azzal kapcsolatban, hogy a bérleti díjak emelkedése, a megfizethető lakhatás válságos helyzete, az osztálykonfliktus, a térbeli kizorítás és a közösségek szétzilálódása körüli viták miért váltottak át, egyebek mellett, a dzsentrifikáció „éljenzésébe”, a középosztály „természetes élőhelyének” és a „lakó-funkció terjedésének” hangoztatásába. Több okot is találhatunk, de a szakirodalom figyelmes olvasásakor az alábbiak különösen hangsúlyosnak tűnnek.

Az elméleti és ideológiai viták rugalmassága

„Ley hozzáállása a járadékérés¹⁸ elmélethez túlságosan esetlen ahhoz, hogy egyáltalán rákérdézhessünk az egyes országok [dzsentrifikációval kapcsolatos] tapasztalatainak különbözőségére [...] Bármilyenek is elemzésének hiányosságai [...] annak nyilvánvalóvá kell válnia, hogy a fogyasztás és a termelés viszonya döntő fontosságú a dzsentrifikáció magyarázatában” (Smith 1987b: 464).

„Néhány éve látványos az igény a termelés és a fogyasztás elméleteinek egyesítésére a dzsentrifikáció értelmezésében [...] Miközben ez egy elengedhetetlen törekvés, [...] egy ilyen egyesítést nem lesz könnyű megvalósítani, és a szakirodalom alaposabb tanulmányozására lesz szükség, valamint jó volna, ha az említett [Smith által írt] fejtegetéseknél kevésbé harcos módon örködnénk saját territóriumaink felett” (Ley 1987b: 464).

A fentiekhez hasonló heves szóváltások alapján nem nehéz elképzelni, hogy a dzsentrifikáció e két vezető teoretikusát miért ábrázolták egymás tökéletes ellentétének, akik teljesen eltérő módon magyarázzák a folyamatot, és teljesen ellentétes fogalmi keretekre, módszertanokra és ideológiákra támaszkodnak. Ezenfelül munkásságuk olyan befolyásra és terjedelemre tett szert, hogy a dzsentrifikáció szinte valamennyi kutatója Neil Smitht és David Leyt tekintette a „gazdasági”, illetve a „kulturális” értelmezés fő képviselőjének, amit azóta is számos szerző időről időre újra megerősít. Azonban ha közelebbről

18 A járadékérés (*rent gap*) elmélete Neil Smith egyik legismertebb hozzájárulása a dzsentrifikációkutatás szakirodalmához. A legismertebb definíció szerint a járadékérés az egy adott telek aktuális módon történő használata és egy potenciálisan más módon történő használata közötti járadékkülönbség. Smith elmélete főképp az 1970-es és 1980-as évek észak-amerikai nagyvárosainak városközpontjaiból indul ki, ahol a telkeken lévő ingatlanok felújításával, illetve a terület dzsentrifikációjával – a járadékérés kihasználásával – magasabb profitra tehetek szert a telektulajdonosok – a szerk.

szemügyre vesszük a fenti, 1987-ből származó idézeteket, azt látjuk, hogy mindkét elemző olyan magyarázatra törekedett, amely egyszerre vette figyelembe a gazdasági (termelés) és a kulturális (fogyasztás) tényezőket. Valójában a dzsentrifikációról egyazon évben (1996) megjelent kötetek közel sem olyan egyoldalúak a folyamat értelmezését illetően, mint ahogy azt a téma újoncai elsősre gondolhatják. Abszurd dolog azt állítani, hogy David Ley nem vett tudomást a kanadai városok gazdasági átalakulásáról, és ugyanez mondható el minden olyan írásról, amely azt a benyomást kelti, hogy Neil Smith figyelmen kívül hagyta a Lower East Side dzsentrifikációjának kulturális aspektusait a nyolcvanas évek végén végzett kutatása során. Ahogyan Atkinson (2003: 2344) kifejti, „a két elméletben központiak mondott gazdasági és kulturális imperatívuszokat gyakran úgy értelmezték, mint amelyek kölcsönösen kizárják egymást, azonban ez egy túlzó különbségtétel”. Röviden szólva, miközben a dzsentrifikációra adott magyarázatuk alapvetően különböző volt, e két tudós *megkülönböztetése* más szerzők írásaiban a városkutatás történetének legeltúlzottabb szembenállásává vált. Mindkettőjüket számos esetben tévesen értelmezték, aminek súlyos következményeként a dzsentrifikáció olyan területté vált, ahol a kutatóknak valamely oldalra kell állniuk, és „köveket dobálnak egymásra a barikádok mögül” (Clark 1992: 359), ahelyett, hogy megpróbálnának a versengő elméletek és az elméleti feszültség segítségével ezeken átívelve dolgozni.

A recesszió utáni dzsentrifikációt elemző újabb szakirodalom arról árulkodik, hogy a diskurzus bizonyos mértékig *még mindig* a nyolcvanas évek korszellemének rabja, és folyamatosan újrarágja a fásasztó régi vitákat – Bondi (1999b) pontosan ezért javasolja, hogy hagyjuk a dzsentrifikációkutatást „szétdarabolva”. Vegyük például Chris Hamnett egy nemrég megjelent tanulmányát, melyben, úgy tűnik, észrevétlenül maradtak az említett kimerítő viták befejezésére szólító hangok:

„Érvelésem szerint a hatékony magyarázatot azonos mértékben, vagy még erősebben kell alapozni a keresleti oldalra, mint a kínálatira [...] Smith ellenérve a keresletalapú magyarázatokkal szemben, hogy túlságosan individualisztikusak, túl nagy hangsúlyt fektetnek a fogyasztói választásokra és preferenciákra, és nem képesek magyarázatot adni a telek- és az ingatlanpiac változásaira. Ezenkívül úgy véli, hogy elméleti megközelítésükben nem eléggé materialisták, mivel nem foglalkoznak a háttérben zajló gazdasági átalakulással. Azonban a keresletalapú értelmezések nem csupán a fogyasztói ízléseket és preferenciákat veszik alapul [...] A dzsentrifikáció keresleti bázisát az ipari, lakóhelyi és jövedelmi struktúrák változásainak kontextusába helyezik, ami összekapcsolódik a posztindusztriális város kialakulásának folyamatával” (Hamnett 2003: 2403).

Ezenfelül Hamnett – pont, ahogy húsz évvel korábban egy nagyhatású tanulmányában tette (Hamnett 1984) – két oldalon át bírálja Smith járadékrés-elméletét (pontosan ugyanazon szempontok alapján!). Badcock (2001: 1561) szintén csatlakozott, még hozzá azzal a megállapítással, hogy „lehetetlen észrevétlenül hagyni a járadékrés-elmélet strukturalista és funkcionalista felhangját”.

Ez a vita rendkívül fontos volt a hetvenes-nyolcvanas években, amikor megpróbáltuk megérteni és megmagyarázni a dzsentrifikációt, ám a XXI. században nem sok kutató szorul rá, hogy felhívják a figyelmét a járadékrés-elmélet hátrányaira! Nemrég az egyik hozzászóló megpróbálta eltérő irányba terelni a vitát, azonban a sorok közt olvasva ezúttal is a régi terepre sodródunk vissza:

„A dzsentrifikáció körüli vita mindkét oldalán újragondolást igényel az a hallgatóságos feltételezés, hogy a dzsentrifikálók azért dzsentrifikálnak, mert ilyen vagy olyan formában, de dzsentrifikálniuk kell. Ez a tanulmány amellet érvet, hogy azért dzsentrifikálnak, mert erre lehetőségük nyílik. A kínálat szemszögéből ez az érv az ingatlan felújításához szükséges kedvező körülményekben kap hangsúlyt, jóllehet ez korántsem jelent elégséges feltételt. A kereslet oldaláról nézve, az ahhoz való ragaszkodás, hogy a dzsentrifikálók kénytelenek dzsentrifikálni, azon álláspontban ölt testet, hogy a dzsentrifikáció önmagában egyfajta osztályszerveződést képez, vagy, hogy egy újszerű osztályszerveződés kifejeződése” (Redfern 2003: 2352).

E régi körök lefutása nem csupán episztemológiai szempontból problémás – miután egyszerűen megkerüli azt a széles körben elfogadott megállapítást, hogy a dzsentrifikáció az osztályképződés sokrétű folyamata, amely legjobban egy holisztikus kiindulópontból magyarázható –, hanem politikailag is vitatható, mivel a kritikai perspektívák elvesznek, vagy teljesen hiányoznak az arról szóló huzavonákból, hogy vajon egy bizonyos dzsentrifikációs kontextusban Smithnek vagy Leynek van-e igaza. Oly sok időt és tintát pazaroltak már a folyamat okai körüli vitákra, hogy itt az ideje elgondolkodnunk, nem lehetne-e hasznosabb célra fordítani ezt az erőfeszítést, például egyrészt elfogadva azt, amire Eric Clark hívja fel a figyelmet:

„A dzsentrifikáció különböző aspektusainak összekapcsolására irányuló törekvések olyan fogalmak leleményes alkalmazására ösztönöznek, amelyek ellenszegülnek az egyetlen modell eredményező redukciónak. Ezek az összekapcsolások néha olyan integrációk által valósulnak meg, amelyek gyakorlatilag felszámolják a korábban feltételezett valamennyi kölcsönös kizárást” (Clark 1992: 362);

és másrésztől, elismerni, hogy a dzsentrifikáció a városi egyenlőtlenségek kifejeződése, amely súlyos következményekkel jár, ezért a tudományos szakértők kiemelt feladata rámutatni eme következményekre, és akár szembeszegülni velük (Hartman et al. 1982).

A kiszorítás kiszorul

„Az otthonból és a lakóhelyről való kiszorítás borzalmas élmény lehet. A legrosszabb esetben hajléktalansághoz vezet, a legjobb esetben bomlasztja a közösségi érzést. Az általános felfogás szerint a közpolitikának minimalizálnia kellene a kiszorítást. Mégis, számos közpolitika, különösen a dzsentrifikációhoz kapcsolódóak, láthatóan erősítik azt” (Marcuse 1985a: 931).

Egészen a legutóbbi időig a tudományos publikációkban az eredeti definíció részét, a hetvenes-nyolcvanas években pedig rendkívül szofisztikált vizsgálódások tárgyát képezte a dzsentrifikáció okozta kiszorítás. A korai tanulmánygyűjteményekben szereplő számos írás, így Laska és Spain (1980); Schill és Nathan (1983); Palen és London (1984) vagy Smith és Williams (1986) foglalkozott a kiszorítással, és sokkal több figyelmet fordítottak a dzsentrifikáció munkásosztályra gyakorolt hatására, mint a beköltöző új középosztály jellemvonásaira. Bár nem feltétlenül értettek egyet a probléma súlyosságát és kiterjedését illetően (Sumka 1979), a kiszorítás megkérdőjelezhetetlenül kiemelt téma volt, amely a (tévesen) kevésbé kritikainak minősített szakértőket is intenzíven foglalkoztatta:

„Nem ismerjük a kiszorítás méreteit [...] ugyanakkor az említett felújítások, bontások és átalakítások léptéke arra enged következtetni, hogy az utóbbi huszonöt évben csak Torontóban, Montrealban, Vancouverben és Ottawában több tízezer háztartás kényszerült akaratán kívül kiköltözésre a dzsentrifikáció különféle formái nyomán” (Ley 1996: 70).

A kiszorítás mindig is elengedhetetlen marad a dzsentrifikáció megértéséhez úgy meghatározásának koherenciája, mint a folyamat kritikai megközelítése szempontjából.

Az, hogy a kiszorításnak is kiszorítás jutott osztályrészul a dzsentrifikációkutatásban, módszertani okokra vezethető vissza. Emlékszem, hogy 2001-ben egy közösségszervező a brooklyni Park Slope-ból azt mondta, hogy a leghasznosabban azzal tudok hozzájárulni a helyi dzsentrifikációellenes törekvésekhez, ha „előjövök valamilyen számokkal, amelyek tanúsítják, hogy milyen sok embernek kell folyamatosan kiköltöznie”. Nem volt lenyűgözve, amikor elmagyaráztam, hogy ez hatalmas erőfeszítést igényelne, már ha egyáltalán lehetséges. Atkinson (2001) szerint a kiszorítás mérése „a láthatatlan mérése”, míg Newman és Wylie a számszerűsítés problémáját a következőképp foglalták össze:

„Röviden, nehéz megtalálni azokat az embereket, akik kiköltözésre kényszerültek, különösen, ha szegények [...] Nevük is jelzi, hogy a kiszorított lakók pont azokról a helyekről tűntek el, ahol a kutatók és az összeírók keresik őket” (Newman és Wyly 2006: 27).

Különösen a kilencvenes években, a kutatói tevékenység eme számottevő akadályai nyomán a kutatók nem a kiszorítás kvalitatív vizsgálata felé orientálódtak, hanem teljesen elfordultak a kiszorítás témájától. A „megbízható” (azaz kvantitatív) adatokra támaszkodó közpolitikák neoliberais kontextusában, a kiszorításra vonatkozó számok hiánya folytán a kiszorítás közpolitikai megoldása is lekerült a napirendről. Szinte úgy tűnt, hogy nincs is kiszorítás. És valóban, ez Chris Hamnett konklúziója az 1961 és 2001 közti korszak féktelen londoni dzsentrifkációját elemző tanulmányában; a kiszorítottakról tanúskodó adatok hiányából újra arra a megállapításra jut, hogy a londoni munkaerő „professzionálizálódott”:

„Londonban a lakóhelyi osztálystruktúra átalakulása inkább az osztályok fokozatos kicserélődésével hozható összefüggésbe, mintsem a nagyarányú közvetlen kiszorítással” (Hamnett 2003: 2454).

Mégis, nem pont a dzsentrifkáció és a kiszorítás elképesztő léptékéről árulkodik, hogy a munkásosztályból nem sok maradt a város foglalkoztatási osztálystruktúrájában? A munkaerő szerkezetére vonatkozó adatok alátámasztják azt az érdekes történetet, amit Hamnett már több mint egy évtizede mesél, azonban a kiszorítással kapcsolatos adatok nélkül lényegében ugyanúgy rejti el szem elől a munkásosztályt, mint ahogy a Butler által vizsgált dzsentrifkálók Barnsburyn.

Nemrégiben megnőtt – még hozzá drámaian – a kiszorításra irányuló figyelem, miután Lance Freeman és Frank Braconi (2002, 2004) munkássága a média, illetőleg az aggódó politikusok látószögébe került, „végső ítéletet” hozva a dzsentrifkációról és a kiszorításról (l. Newman és Wyly 2006: 29) – az ítélet szerint a kiszorítás elhanyagolható, és a dzsentrifkáció így nem is olyan rossz. Munkásságuk már máshol elemzésre került (Newman és Wyly 2005, 2006), de tömören, Freeman és Braconi a New York Cityben található lakások és üresen álló lakóházak háromévente készített felmérését vizsgálta (amely a demográfiai jellemvonásokra, a foglalkoztatásra, a lakhatási körülményekre és a mobilitásra vonatkozó kérdéseket tartalmaz), és a szerzőpáros arra a megállapításra jutott, hogy miután 1996 és 1999 között az alacsony jövedelmű és alacsonyabb végzettségű tagokkal rendelkező háztartások a vizsgált hét dzsentrifkálódó városrészben 19 százalékkal kisebb valószínűséggel költöztek el, mint máshonnan, a kiszorítás korlátozott volt. Feltevésük szerint ezek a háztartások azért laknak továbbra is e városrészekben, mert értékelik lakóhelyük közösségi szolgáltatásainak minőségi javulását, és ezért megtalálják a módját, hogy az emelkedő

laktórék ellenére is helyben tudjanak maradni. Ez volt a fő oka, hogy 2005. április 20-án az *USA Today* a következő hamis szalagcímben emelte ki munkájukat: „Dzsentrifikáció: felendülés mindenki számára”. A sajtó teljesen figyelmen kívül hagyta Freeman és Braconi (2002: 4) figyelmeztetését, miszerint „a közvetett lépések és az alacsony laktóréú lakásállomány fokozatos csökkentése következtében a középosztály visszatelepülése fenyegetheti a szegények érdekeit”. Újabbán pedig Freeman az alábbiakat írta:

„[A dzsentrifikáció] fő hátránya, hogy a dzsentrifikálódó városrészekben megemeli a lakhatás árát [...] Azok a háztartások, amelyek korábban meg tudták fizetni lakásukat a környéken, ezután távozásra kényszerülnek [...] Ezenfelül, noha a kiszorítás viszonylag ritkán fordulhat elő a dzsentrifikálódó területeken, feltehetően olyan traumatikus élményt jelent, amely mindenképp széles körű figyelmet igényel” (Freeman 2005: 488).

Az alacsony laktóréú lakásállomány csökkentése kapcsán fontos visszautalni Peter Marcuse „kirekesztő kiszorítás” koncepciójára, amely azokra a háztartásokra utal, amelyek nem tudnak hozzájutni a dzsentrifikálódó ingatlanokhoz:

„Amikor egy háztartás önként elhagy egy lakást, amely ezután dzsentrifikálódik [...] és így egy hasonló helyzetű másik háztartás már nem tud beléköltözni, e lakás piacon a második háztartás számára hozzáférhető lakások száma csökken. Ennek következtében a második háztartás ki van rekesztve arról a lakóhelyről, ahol egyébként lakna” (Marcuse 1985b: 206).

Ahogy Marcuse (2005) legutóbb rámutatott, Freeman és Braconi munkái csupán érintik a központi kérdést: vajon azért nem költöznek el az emberek, mert szeretik a körülöttük zajló dzsentrifikációt, vagy – inkább – *azért, mert nincs más alternatívájuk a szűk/szűkülő lakás piacon* (azaz a város olyannyira dzsentrifikálódott, hogy már nincs hova menniük)? Ugyanez az alaposan átgondolt konklúziója Mathieu van Criekingen nemrég megjelent kiváló tanulmányának, amelyben Brüsszel dzsentrifikációját elemzi:

„A brüsszeli adatok határozottan arra utalnak, hogy a szerény erőforrásokkal rendelkező háztartások azért nem költöznek el a dzsentrifikálódó peremkerületekből, mert bennragadtak a magánbérleti lakás piac legalsó szegmensében, és nincs nagyon más választásuk a deprivált városrészek kivételével, amelyeket azonban szintén részleges dzsentrifikáció sújt” (van Criekingen 2006: 30).

Visszaulva a kiszorítás traumatikus élményére, e témáról legutóbb New York kapcsán írt Curran (2004); Slater (2004a) és legfőképp Newman és Wylie (2006), akik amellet, hogy interjúkat készítettek a kilakoltatott bérlőkkel, ugyanazokat az adatokat használták fel, mint Freeman és Braconi, kimutatva, hogy a dzsentrifikáció korántsem „viszonylag ritka”, hanem sokkal nagyobb arányban fordul elő, mint ahogy azt állították. Ezzel felhívták a figyelmet a módszertanok elegyítésének feltétlen szükségességére a kiszorítás kutatásában:

„Nehéz leküzdeni a kiszorítás és a betelepülés közvetlen kvantifikálásából adódó nehézségeket, illetve az adatokban rejlő egyéb »zajokat«. Lehetséges, hogy egy kisebb térbeli léptékű és kvalitatívabb megközelítésmódú kutatás hasznos kiegészítést nyújthat ehhez a munkához” (Atkinson 2000: 163).

A dzsentrifikáció szakirodalmának jelentős részében alig találunk kvalitatív elemzést a kiszorításról. A kritikai perspektívák felélesztéséhez elengedhetetlen, hogy ez ügyben tegyünk valamit.

A neoliberális várospolitikák és a „társadalmi keveredés”

A neoliberális várospolitikák jelen korszaka a lakások magántulajdonba kerülésével, a privatizációval és a „koncentrált szegénység” szétzúzásával (Crump 2002) tanúja egy globális, államilag irányított dzsentrifikációnak, amely a társadalmi vagy bérlői „keveredés” (vagy „társadalmi sokszínűség”, olykor „társadalmi egyensúly”) jegyében operál a korábban alulfejlesztett, munkásosztálybeliek és/vagy alacsony jövedelmű bérlők által lakott városrészekben (Hackworth és Smith 2001; Smith 2002; Slater 2004b, 2005; továbbá számos tanulmány Atkinson és Bridge gyűjteményében [2005]). Azonban a társadalmi keveredés nem feltétlenül neoliberális vállalkozás – Rose (2004: 280) egy meglepő hangvételű új tanulmányában elismeri, hogy a dzsentrifikáció „a társadalmi keveredés diskurzusának különösen »kényes« területe”, és rámutat arra, hogy a legutóbbi időszak helyi kormányzati politikája Montrealban jelentős ösztönző hatással volt a középosztálybeliek belvárosba költözésére. Ehhez nagymértékben hozzájárult az új lakások építése, az „instant dzsentrifikáció”, ahogy Rose nevezi, ugyanakkor az önkormányzat szociális bérlakásokat tart fenn a középosztálybeli környékek szomszédságában. Rose megállapítja, hogy Torontótól eltérően (Slater 2004b) „a montreali politikai intézkedések és programok aligha illeszthetőek a neoliberális törekvések keretei közé” (Rose 2004: 288); Kanadában a kormányzati politika által irányított dzsentrifikáció területi eltéréseket mutat (Ley 1996). 1995 és 1998 között olyan montreali szakértelmiségiekkel készítve interjúkat, akik ingatlanfejlesztőktől, gyakran a várostól

szerzett telkekre épített kisléptékű, „hézagkitömő” lakótömbökben vettek öröklakást, Rose begyűjtötte a dzsentrifkálók véleményeit az önkormányzatilag ösztönzött „társadalmi keveredésről”. Érdekes módon az ötven megkérdezett többsége toleráns vagy egalitárius érzésekkel viszonyult a közeli szociális bérlakásokhoz. Ahogy egy megkérdezett kifejtette:

„Azt gondolom, hogy egy bizonyos ponton túl nem jó zárt körben élni, ahol mindenki ugyanolyan [középosztálybeli] helyzetű, ahol minden rózsaszín. Ez nincs így [...] Egy város általánosságban azért vonzó, mert a dolgok ott történnek. És mindenkinek joga van ott lenni, és kifejezni önmagát” (479. kérdezett, idézi Rose 2004: 299-300).

Miközben a montreali példa esetében Rose kétségtelenül helyesen különíti el a társadalmi keveredést a neoliberális eszméktől, más kutatóktól eltérően (Florida 2002; Bromley et al. 2005) nem bontja ki azt a koncepciót, mely szerint a társadalmi keveredés a városi hanyatlás ellenszere, ami máshol pontosan a neoliberális várospolitikák szándéka.

A meggyötört vancouveri Downtown Eastside-ről szóló markáns tanulmányában Nick Blomley éppen azt járja körül, hogy a hosszan tartó alulfejlettség és nyomor elleni küzdelemben morálisan mennyire meggyőző tud lenni a társadalmi keveredés elve:

„A felújítási programok gyakran a lakások megvételére buzdítanak, feltételezve a gazdasági függetlenség, a vállalkozás és a közösségi büszkeség kedvező hatásait. Ezért támogatandónak tartják a dzsentrifkációt, mert az a marginális antiközösséget (amely nem tulajdonos, ideiglenes és problémás) a lakástulajdonosok aktív, felelősségteljes és fejlődő népeiségével váltja fel” (Blomley 2004: 89).

Blomley írása jól rávilágít arra, hogy kiknek kell kiköltözniük ahhoz, hogy helyet adjanak a társadalmi keveredésnek:

„A »társadalmi keveréssel« az a gond, hogy egyenlőtlenséget ígér a hierarchia homlokterében. Először is, ahogy az gyakran elhangzik, szociálisan egyoldalú. Amennyiben a társadalmi keveredés üdvös, érvelnek a helyi aktivisták, miért nem tesszük a szegények számára is lehetővé, hogy a gazdagok negyedeiben lakjanak? [...] Másodszor, empirikus adatokból arra lehet következtetni, hogy a bérlők szociális és gazdasági helyzetének javításában gyakran vall kudarcot. A jobb módú lakástulajdonosok és az alacsonyabb státuszú bérlők közötti interakció a „kevert” városrészekben korlátozottan tűnik. Ennél is súlyosabb, hogy társadalmi szegregációhoz és elszigeteléshez vezethet” (i. m.: 99).

Ahogy Smith (2002) is kifejti, a társadalmi keveredés mindig magában foglalja a középosztálybeliek beáramlását a munkásosztálybeli övezetekbe, de nem fordítva, és arra a feltevésre épül, hogy a társadalmilag kevert közösségek szociálisan kiegyensúlyozottabbak lesznek, illetőleg, hogy az osztályok között így pozitív hatású interakció jön létre. Ez a tervezői és politikai optimizmus azonban ritkán eredményez boldog körülményeket a dzsentrifkálódó városrészekben, így például a torontói Parkdale esetében az 1999-ben elindított társadalmi keveredés deliberatív programja a lakástulajdonosok dühös NIMBY¹⁹ magatartásához, a lakbérek emelkedéséhez és kiköltözésekhez vezetett (Slater 2004b). A dzsentrifkáció álcájaként működő „társadalmi keveredés” kitűnően példázza, hogy a folyamat retorikája és valósága miként tett szert egy új diskurzív, elméleti és közpolitikai nyelvezetre, amely folyamatosan eltéríti a kritikát és az ellenállást. Nagy-Britanniában már közel egy évtizede a „szomszédsági felújítás” (*neighborhood renewal*) és a „városregeneráció” (*urban regeneration*) közpolitikájának fontos eleme a társadalmi keveredés (különösen a bérlői és tulajdonosi arány keverése), de egy vagy két közismert kivételen túl (Smith 2002; Lees 2003a) továbbra is csekély számú az a kritikai irodalom, amely a dzsentrifkáció ügyében a közpolitikai diskurzus körül szimatol. Egy nagy hatású elemző szerint még mindig nyelvi altatók hatása alatt vagyunk:

„A »városregeneráció« nem csupán a dzsentrifkáció következő hulláma, korábban nem tapasztalt mértékű tervezéssel és finanszírozással, hanem e nyelvezet diadala, a dzsentrifkáció kritikai értelmezésének hatástalanítása révén, Európában a városra irányuló neoliberális víziók jelentős ideológiai győzelmét jelenti” (Smith 2002: 446).

Meglepő, hogy egy olyan korban, amikor a városok „a neoliberalizmus uralmát működtető számos politikai és ideológiai stratégia inkubátoraivá válnak” (Brenner és Theodore 2002: 375-376), és amikor oly sok városkutató vizsgálja és ellenzi a neoliberalizmust, Európában minden eddiginél kevesebb bíráló ér a közpolitikai kezdeményezésű dzsentrifkációt. Nehéz magyarázatot találni erre a helyzetre, de az intézményileg finanszírozott közpolitikai kutatások alaptermészete feltehetően jelentős szerepet játszik benne. Loic Wacquant ezt jól megragadta:

„Az Egyesült Államokban a közpolitikai kutatás viszi a prímet, védőpajzsként és álcaként a kritikai megközelítésekkel szemben egyfajta »puffert« képez, amely a politikai mezőt elkülöníti a beállítottságában és következtetéseiben független és radikális kutatástól. Minden olyan kutató, aki az állami hivatalnokokhoz intézi mondandóját, köteles átmen-

19 A NIMBY (*Not in my backyard*) – magyar jelentése nagyjából: „ne az én házam előtt”. A kifejezés a magánterülethez és a lakókörnyék normakövető használatához való konzervatív ragaszkodásra utal – *a ford.*

ni ezen a korcs zónán, ezen a »fertőtlenítőkamrán«, és szigorú öncenzúrának kell magát alávetnie, olyan technokrata kategóriáknak megfelelően fogalmazva állításait, amelyek biztosítják, hogy munkájának semmiféle hozadéka, sem hatása nem lesz a valóságra (a közpolitikai iskolák bejárata fölött ott áll a láthatatlan felirat: »saját kérdést fel ne tégy!«). Valójában az amerikai politikusok sosem folyamodtak a társadalomtudományi kutatáshoz, kivéve, ha az a politikai célszerűség bármely szempontjánál fogva az általuk képviselt irányvonalat támogatta; minden más esetben szégyentelenül átgázoltak rajta” (Wacquant 2004: 99).

Ez a brit közpolitikai kutatásra is érvényes, ahol a kényelmetlen ténymegállapításokat és a tudományos bírálatot gyakran épp a kutatásokat pénzelő intézményi szereplők higitják fel. Ezenfelül, amikor egy kutatási tervzetben szerepel a dzsentrifkáció szó, nagyon nehéz pénzbeni támogatást szerezni egy várospolitikai intézménytől, hogy felmérjük egy olyan program következményeit, amely a munkásövezetekbe próbálja csábítani a középosztálybelieket! A csúnya szavakkal vigyázni kell.

Örök dilemma

„Szeretnék látni egy olyan világot, amely maga mögött hagyta a dzsentrifkációt, egy világot a dzsentrifkációt lehetővé tevő gazdasági és politikai kizsákmányolási formák nélkül” (Smith 1996: xx).

„A dzsentrifkációt a kapitalista társadalmakban nem lehet felszámolni, de lehetséges korlátozni” (Clark 2005: 263).

„Ezért állítható, hogy a dán városfelújításban túlságosan korlátozott a dzsentrifkáció szerepe” (Skifter-Anderson 1998: 127).

„Kilburn Roadra tekintve csak egy mániákus optimista képes rá, hogy ne gondoljon az öngyilkosságra: nagyon sok dzsentrifkációra lesz itt szükség” (Dyckhoff 2006: 76).

A dzsentrifkációval foglalkozó száztizennégy tanulmány módszeres áttekintése után Atkinson a következőkre jutott:

„A lakóövezetekre gyakorolt hatások kérdését vizsgálva látható, hogy a kutatási adatok többsége a dzsentrifkáció káros következményeire figyelmeztet [...] [A] hatásainak elemzésére irányuló kutatások túlnyomórészt problémákat és társadalmi költségeket

fedeztek fel. Ez inkább a kiszorításra és a szociális problémák jelenlétére utal, mintsem a helyi adóbevételek emelkedéséből, a fizikai környezet javulásából vagy a városfejlesztés iránti keresleti igény enyhítéséből adódó hasznokra” (Atkinson 2002: 20-21).

Ebből sejthető, hogy egy súlyos társadalmi probléma fenyegeti városaink belső övezeteit, amelyet negatívan kell értékelnünk. Ennek ellenére Atkinson konklúziója eltérít a tanulmánya által sugallt kritikai figyelmeztetéstől:

„A dzsentrifikáció szélesebb körű és pozitív következményeit mostanáig kevésbé vizsgálták [...] Feltétlenül előrelépést jelentene, ha túl tudnánk lendülni a folyamat fekete-fehér ábrázolásán, amely szerint az egyszerűen jó vagy rossz” (i. m.: 21).

Különös az a konklúzió, amely arra szólít fel, hogy a kevés pozitív beszámoló láttán kerekedjünk fel, és keressük meg a dzsentrifikáció többi pozitívumát! A jelen írásban említett újabb elemzések azonban azt bizonyítják, hogy egyes kutatók pont erre töreksenek! Jellemző, hogy a témával foglalkozó legutóbb megjelent tanulmánykötetben, amely nagyon hasznos információkkal szolgál a folyamat globális terjedéséről, a szerkesztői előszó összegez néhány újabb kutatást, és a negatívak mellett felsorolja a dzsentrifikáció számos „pozitív lakókörnyezeti hatását” (Atkinson és Bridge 2005: 5). Amikor elkezdték kutatni a dzsentrifikációt, nem volt olyan könnyű rálelni a pozitívumokra.²⁰

A dzsentrifikáció, az újabb szakirodalom által sugalltakkal ellentétben, nem városaink megváltója. A fogalmat kritikai szándékkal alkották meg, hogy leírja a középosztálybeli betelepülés felkavaró hatását a munkásosztálybeli lakónegyedekre, és hosszú éveken át kritikai szellemben kutatták. Azóta olyanok, akik a komplex városi problémákra gyors megoldásokat keresnek és ajánlanak, kisajátítják, extrém esetekben depolitizálják, sőt más névvel illetik. Brown-Saracino (2004: 153) két chicagói városrészt elemezve „szociális megővésnek” (*social preservation*) nevezi a folyamatot, amely szerinte „bizonyos magas képzettségű emberek kulturálisan motivált választása, hogy a városközpontban, vagy a kisvárosban a »veteránok« fenntartott jelenlétével szavatolt autentikus közösségben éljenek”. A magasan képzettek azon törekvése ellenére, hogy megóvják a „veteránokat” a kiszorulástól, rá kell kérdeznünk, hogy kinek az érdekeit szolgálja a dzsentrifikáció szó kerülése, amely pedig világosan megragadja a „tőke metropolisza” egyes városrészeiben tapasztalt jelenségeket (Wyly és Hammel 2000). Nem inkább a chicagói dzsentrifikáció méreteit és fenyegetését jelzi, hogy a „szociális megővés” szószólói most azt a vélt autenticitást kívánják óvni, amelyet az ingatlancégek és a média tálaltak számukra?

20 Ahogy tapasztaltam – és az írásom elején említett német tudós előtt tisztelegve –, a dzsentrifikáció egyetlen pozitívuma, hogy a terepmunka során jó kávét lehet inni.

A kritikai perspektívák kiszorítása rendkívül súlyos azokra nézve, akiknek az életét sújtja a városi övezetek középosztálybeli kolonizációját előkészítő befektetés. Kvalitatív kutatási eredmények kétségbevonhatatlanul bizonyítják, hogy a dzsentrifikáció a közösségek széthullását és a munkásosztálybeliek számára megfizethető lakhatás válságos helyzetét idézi elő – de hogyan is idézhetne elő bármi más, mint válságot, tekintve az egyenlőtlen tőkeáramlás növekvő egyenlőtlenségeket termelő rendszerét, amelyben virágzik a dzsentrifikáció. Ezenfelül, szemben azzal, amit a kevésbé kritikai kutatók révén tájékozódó újságírók szeretnek hangsúlyozni, a dzsentrifikáció nem a város „pusztulásának” ellentéte, és nem jelent rá ellenszert:

„A dzsentrifikáció nem egy csodaszer, de nem is betegség. Ahogy egyszer Larry Bourne mondta nekem diplomatikus hangnemben, »bizonyosan jobbnak tűnik, mint az alternatíva«, a szüntelen, mindent átható, apokaliptikus pusztulás. Mint folyamat és végeredmény, a legjobb, ami rendelkezésünkre áll” (Whyte 2005).

A dzsentrifikáció ellenzői számára talán döntő győzelmet hozhatna, ha megtanulnák hatékonyabban kommunikálni, hogy a „vagy elviselhetetlen alulfejlettség és pusztulás, vagy újrabefektetés és kiszorítás” egy hamis dichotómia az alacsony státuszú csoportok számára, illetőleg, hogy a haladás akkor következik be, ha a dzsentrifikáció mint probléma kerül elfogadásra, és nem mint megoldás a városi szegénységre és sorvadásra. Ahogy azt az olyan közösségi szervezetek is bizonyítják, mint a *Brooklyn Fifth Avenue Committee* (Slater 2004a), meg lehet nyerni a dzsentrifikálódó környékek lakóinak támogatását, érdemes felhasználni azokat a tudományos megállapításokat, amelyek rámutatnak a piaci folyamatokon kívüli működés lehetőségeire, valamint ragaszkodni kell a megfelelő és megfizethető lakhatáshoz való emberi és erkölcsi joghoz. És végül, a dzsentrifikáció elleni küzdelem és az átfogó kritikai perspektíva helyreállítása iránt elkötelezett kutatók feladata a legjobb meghatározás szerint a következő:

„A kritikai gondolkodás kötelessége hévvel és szigorral ízekre szedni a hamis közhelyeket, leleplezni a kifogásokat és a hazugságot, és rámutatni, hogy milyen logikai és gyakorlati ellentmondásokat rejteget Piac Király és a diadalittas kapitalizmus, amely a kétpólusú világrend brutális összeomlása és a szocialista projekt elfojtása (illetőleg az állítólagosan baloldali, valójában neoliberais kormányzatok árulása) óta saját önigazolásának erejénél fogva mindenfelé terjed. A kritikai gondolkodásnak fáradhatatlanul kérdésessé kell tennie a gazdasági dereguláció és a szociális leépítés társadalmi költségeit és hasznát, amelyek állítólag a biztos utat jelentik az örök jólét és a legfőbb boldogság felé az „egyéni felelősség” égisze alatt – ami csupán egy másik megnevezés a kollektív

felelőtlenségre és a kereskedelmi egoizmusra [...] [A] kritikai gondolkodás elsődleges történelmi küldetése [...] a civil viták kereteinek és evidenciáinak folyamatos megkérdőjelezése, hogy ezek a viták lehetőséget adjanak a világról való gondolkodásra, ahelyett, hogy gondolkodásunk ezeknek legyen alávetve, hogy elemezzük és megértsük működés módjait, és ezáltal intellektuálisan és materiálisan újra és újra magunkévá tesszük” (Wacquant 2004: 101).

Fordította: Németh Ádám

Az eredetivel egybevetette: Jelinek Csaba

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Atkinson, Rowland (2000): Measuring gentrification and displacement in Greater London. In: *Urban Studies*, Vol. 37., No.1.: 149-165.
- Atkinson, Rowland (2002): Does gentrification help or harm urban neighbourhoods? An assessment of the evidence-base in the context of the new urban agenda. In: *Centre for Neighbourhood Research Paper*, Vol. 5. Interneten: <http://www.bristol.ac.uk/sps/cnrpapersword/cnr5pap.doc> (Letöltve: 2006.02.08.).
- Atkinson, Rowland (2003): Introduction: misunderstood saviour or vengeful wrecker? The many meanings and problems of gentrification. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2343-2450.
- Atkinson, Rowland - Bridge, Gary (szerk.) (2005): *Gentrification in a global context: the new urban colonialism*. Routledge.
- Badcock, Blair (2001): Thirty years on: gentrification and class changeover in Adelaide's inner suburbs, 1966–96. In: *Urban Studies*, Vol. 38., No. 9.: 1559-1572.
- Beauregard, Robert A. (1990): Trajectories of neighbourhood change: the case of gentrification. In: *Environment and Planning A*, Vol. 22., No. 7.: 855-874.
- Blomley, Nicholas K. (2004): *Unsettling the city: urban land and the politics of property*. Routledge.
- Boddy, Martin (2007): Designer neighbourhoods: new-build residential development in non-metropolitan UK cities – the case of Bristol. In: *Environment and Planning A*, Vol. 39., No. 1.: 86-105.
- Boddy, Martin – Lambert, Christine (2002): *Transforming the city: post-recession gentrification and re-urbanisation*. Elhangzott az Upward Neighbourhood Trajectories c. konferencián, University of Glasgow, szeptember 27.
- Bondi, Liz (1999a): Gender, class, and gentrification: enriching the debate. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 17., No. 3: 261-282.
- Bondi, Liz (1999b): Between the woof and the weft: a response to Loretta Lees. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 17., No. 3: 253-260.
- Bourdieu, Pierre - Wacquant, Loic (2001): Neoliberal newspeak: notes on the new planetary vulgate. In: *Radical Philosophy*, No. 105.: 2-5.
- Brenner, Neil - Theodore, Nik (2002): Cities and the geographies of „actually existing neoliberalism“. In: *Antipode*, Vol. 34., No. 3.: 349-379.
- Bridge, Gary (2001): Bourdieu, rational action and the time-space strategy of gentrification. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 26., No. 2: 205-216.
- Bridge, Gary (2003): Time-space trajectories in provincial gentrification. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2545-2556.

- Bromley, Rosemary - Tallon, Andrew - Thomas, Colin (2005): City-centre regeneration through residential development: contributing to sustainability. In: *Urban Studies*, Vol. 42., No. 13.: 2407-2429.
- Brown-Saracino, Japonica (2004): Social preservationists and the quest for authentic community. In: *City and Community*, Vol. 3., No. 2.: 135-156.
- Butler, Tim (2003): Living in the bubble: gentrification and its „others“ in London. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2469-2486.
- Butler, Tim - Robson, Gary (2001): Social capital, gentrification and neighbourhood change in London: a comparison of three south London neighbourhoods. In: *Urban Studies*, Vol. 38., No. 12.: 2145-2162.
- Butler, Tim - Robson, Gary (2003): Plotting the middle-classes: gentrification and circuits of education in London. In: *Housing Studies*, Vol. 18., No. 1.: 5-28.
- Byrne, J. Peter (2003): Two cheers for gentrification. In: *Howard Law Journal*, Vol. 46., No. 3.: 405-432.
- Caulfield, Jon (1989): Gentrification and desire. In: *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, Vol. 26., No. 4.: 617-632.
- Caulfield, Jon (1994): *City form and everyday life: Toronto's gentrification and critical social practice*. University of Toronto Press.
- Clark, Eric (1992): On blindness, centrepieces and complementarity in gentrification theory. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 17., No. 3.: 358-362.
- Clark, Eric (2005): The order and simplicity of gentrification: a political challenge. In: *Gentrification in a global context: the new urban colonialism*. Szerk.: Atkinson, Rowland - Bridge, Gary Routledge.
- Crump, Jeff (2002): Deconcentration by demolition: public housing, poverty, and urban policy. *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 20., No. 5.: 581-596.
- Curran, Winifred (2004): Gentrification and the nature of work: exploring the links in Williamsburg, Brooklyn. In: *Environment and Planning, A* Vol. 36., No. 7.: 1243-1258.
- Davidson, Mark - Lees, Loretta (2005): New-build gentrification and London's riverside renaissance. In: *Environment and Planning, A* Vol. 37., No. 7.: 1165-1190.
- DeFilippis, James (2004): *Unmasking Goliath: community control in the face of global capital*. Routledge.
- Duany, Andres (2001): Three cheers for gentrification. In: *American Enterprise Magazine*, április/május: 36-39.
- Dyckhoff, Tom (2006): Let's move to... Kilburn, north-west London. In: *The Guardian Weekend*, február 4.: 76-77.
- Florida, Richard (2002): *The rise of the creative class*. Basic Books.
- Florida, Richard (2006): The keys to the city. In: *The Philadelphia Inquirer*, január 22.

- Freeman, Lance (2005): Displacement or succession? Residential mobility in gentrifying neighbourhoods. In: *Urban Affairs Review*, Vol. 40., No. 4.: 463-491.
- Freeman, Lance - Braconi, Frank (2002): Gentrification and displacement. In: *The Urban Prospect*, Vol. 8., No. 1.: 1-4.
- Freeman, Lance - Braconi, Frank (2004): Gentrification and displacement: New York City in the 1990s. In: *Journal of the American Planning Association*, Vol. 70., No. 1.: 39-52.
- Glass, Ruth et al. (1964): Introduction. In: *London: aspects of change*. Szerk.: Centre for Urban Studies, University of London. MacGibbon and Kee.
- Hackworth, Jason (2002): Post-recession gentrification in New York City. In: *Urban Affairs Review*, Vol. 37., No. 6.: 815-843.
- Hackworth, Jason - Smith, Neil (2001): The changing state of gentrification. In: *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 92., No. 4.: 464-477.
- Hamnett, Chris (1984): Gentrification and residential location theory: a review and assessment. In: *Geography and the urban environment: progress in research and applications*. Szerk.: Herbert, David – Johnston, R. J. Wiley and Sons.
- Hamnett, Chris. (1991): The blind men and the elephant: the explanation of gentrification. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 16., No. 2.: 173-189.
- Hamnett, Chris (2003): Gentrification and the middle-class remaking of inner London, 1961–2001. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2401-2426.
- Hartman, Chester - Keating, Dennis - LeGates, Richard (1982): *Displacement: how to fight it*. National Housing Law Project.
- Karsten, Lia (2003): Family gentrifiers: challenging the city as a place simultaneously to build a career and to raise children. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2573-2585.
- Laska, Shirley - Spain, Daphne (szerk.) (1980): *Back to the city: issues in neighborhood renovation*. Pergamon.
- Lees, Loretta (1994): Gentrification in London and New York: an Atlantic gap? In: *Housing Studies*, Vol. 9., No. 2.: 199-217.
- Lees, Loretta (2003a): Visions of „urban renaissance“: the Urban Task Force Report and the Urban White Paper. In: *Urban renaissance? New labour, community and urban policy*. Szerk.: Imrie, Robert - Raco, Marco Policy Press.
- Lees, Loretta (2003b): Policy (re)turns: gentrification research and urban policy – urban policy and gentrification research. In: *Environment and Planning A*, Vol. 35.. No. 4.: 571-574.
- Ley, David (1980): Liberal ideology and the postindustrial city. In: *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 70., No. 2.: 238-258.
- Ley, David (1987): The rent-gap revisited. In: *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 77., No. 3.: 465-468.

- Ley, David (1996): *The new middle class and the remaking of the central city*. Oxford University Press.
- Ley, David (2003): Artists, aestheticisation and the field of gentrification. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2527-2544.
- Ley, David (2004): Transnational spaces and everyday lives. In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 29., No. 2.: 151-1564.
- Marcuse, Peter (1985a): To control gentrification: anti-displacement zoning and planning for stable residential districts. In: *Review of Law and Social Change*, Vol. 13.: 931-945.
- Marcuse, Peter (1985b): Gentrification, abandonment and displacement: connections, causes and policy responses in New York City. In: *Journal of Urban and Contemporary Law*, Vol. 28.: 195-240.
- Marcuse, Peter (1999): Comment on Elvin K. Wyly and Daniel J. Hammel's „Islands of decay in seas of renewal: housing policy and the resurgence of gentrification“. *Housing Policy Debate*, Vol. 10., No. 5.: 789-97.
- Marcuse, Peter (2005): *On the presentation of research about gentrification*. Columbia University.
- Newman, Kathe - Wyly, Elvin (2005): Gentrification and resistance in New York City. In: *Shelterforce Magazine Online*, No. 142. (július-augusztus). Interneten: <http://www.nhi.org/online/issues/142/gentrification.html> (Letöltve: 2006.08.23.)
- Newman, Kathe - Wyly, Elvin (2006): The right to stay put, revisited: gentrification and resistance to displacement in New York City. In: *Urban Studies*, Vol. 43., No. 1.: 23-57.
- Palen, John - London, Bruce (szerk.) (1984): *Gentrification, displacement and neighbourhood revitalization*. SUNY Press.
- Peck, Jamie (2005): Struggling with the creative class. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 29., No. 4.: 740-770.
- Podmore, Julie (1998): (Re)reading the „loft living“ habitus in Montreal's inner city. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 22., No. 2.: 283-302.
- Redfern, Paul (2003): What makes gentrification „gentrification“? In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2351-2366.
- Robson, Garry - Butler, Tim (2001): Coming to terms with London: middle-class communities in a global city. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 25., No. 1.: 70-86.
- Rofe, Matthew (2003): „I want to be global“: theorising the gentrifying class as an emergent elite global community. In: *Urban Studies*, Vol. 40., No. 12.: 2511-2526.

- Rose, Damaris (1984): Rethinking gentrification: beyond the uneven development of Marxist urban theory. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 2., No. 1.: 47-74.
- Rose, Damaris (2004): Discourses and experiences of social mix in gentrifying neighbourhoods: a Montreal case study. In: *Canadian Journal of Urban Research*, Vol. 13., No. 2.: 278-316.
- Schill, Michael - Nathan, Richard (1983): *Revitalizing America's cities: neighborhood reinvestment and displacement*. SUNY Press.
- Skifter-Anderson, Hans (1998): Gentrification or social renewal? Effects of public supported housing renewal in Denmark. In: *Scandinavian Housing and Planning Research*, Vol. 15. No. 3.: 111-128.
- Slater, Tom (2002): Looking at the „North American City“ through the lens of gentrification discourse. In: *Urban Geography*, Vol. 23., No. 2.: 131-153.
- Slater, Tom (2004a): North American gentrification? Revanchist and emancipatory perspectives explored. In: *Environment and Planning A*, Vol. 36., No. 7.: 1191-1213.
- Slater, Tom (2004b): Municipally-managed gentrification in South Parkdale, Toronto. In: *The Canadian Geographer*, Vol. 48., No. 3.: 303-325.
- Slater, Tom (2005): Gentrification in Canada's cities: from social mix to social „tectonics“. In: *Gentrification in a global context: the new urban colonialism*. Szerk.: Atkinson, Rowland – Bridge, Gary Routledge.
- Slater, Tom - Curran, Winifred - Lees, Loretta (2004): Gentrification research: new directions and critical scholarship. Guest editorial. In: *Environment and Planning A*, Vol. 36., No. 7.: 1141-1150.
- Smith, Neil (1986): Gentrification, the frontier and the restructuring of urban space. In: *Gentrification of the city*. Szerk.: Smith, Neil - Williams, Peter. Allen and Unwin.
- Smith, Neil (1987a): Of yuppies and housing: gentrification, social restructuring and the urban dream. In: *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 5., No. 2.: 151-172.
- Smith, Neil (1987b): Gentrification and the rent-gap. In: *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 77., No. 3.: 462-465.
- Smith, Neil (1992): Blind man's buff, or Hamnett's philosophical individualism in search of gentrification? In: *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 17., No. 19.: 110-115.
- Smith, Neil (1996): *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*. Routledge.
- Smith, Neil (2002): New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. In: *Antipode*, Vol. 34., No. 3.: 427-450.

- Smith, Neil (2005): There's no such thing as a natural disaster. In: *Understanding Katrina: perspectives from the social sciences*. Social Science Research Council. Interneten: <http://understandingkatrina.ssrc.org/Smith/> (Letöltve: 2006. 02. 08.).
- Smith, Neil - DeFilippis, James (1999): The reassertion of economics: 1990s gentrification in the Lower East Side. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 23., No. 4.: 638-653.
- Smith, Neil - Williams, Peter (szerk.) (1986): *Gentrification of the city*. Allen and Unwin.
- Sumka, Howard (1979): Neighborhood revitalization and displacement: a review of the evidence. In: *Journal of the American Planning Association*, Vol. 45., No. 4.: 480-487.
- Tallon, Andrew - Bromley, Rosemary (2004): Exploring the attractions of city centre living: evidence and policy implications in British cities. In: *Geoforum*, Vol. 35., No. 6.: 771-787.
- Tickell, A. - Peck, J. (2003): Making global rules: globalisation or neoliberalization? In: *Remaking the global economy*. Szerk.: Peck, J. - Yeung, Henry W.-C. Sage.
- van Criekingen, Mathieu (2006): *Migration and the effects of gentrification: a Brussels perspective*. Publikálatlan kézirat. Humán Földrajz Tanszék, Université Libre de Bruxelles.
- van Weesep, Jan (1994): Gentrification as a research frontier. In: *Progress in Human Geography*, Vol. 18., No. 1.: 74-83.
- Wacquant, Loic (2004): Critical thought as solvent of doxa. In: *Constellations*, Vol. 11., No. 1.: 97-101.
- Whyte, Murray (2005): Less crime, busy streets are bad things? In: *The Toronto Star*, december 4.
- Wyly, Elvin - Hammel, Daniel (1999): Islands of decay in seas of renewal: urban policy and the resurgence of gentrification. In: *Housing Policy Debate*, Vol. 10., No. 4.: 711-771.
- Wyly, Elvin - Hammel, Daniel (2000): Capital's metropolis: Chicago and the transformation of American housing policy. In: *Geografiska Annaler*, B Vol.82., No. 4.: 181-206.
- Wyly, Elvin - Hammel, Daniel (2001): Gentrification, housing policy, and the new context of urban redevelopment. In: *Critical perspectives on urban redevelopment*, Vol. 6. Szerk.: Fox, Gotham. Elsevier Science.
- Zukin, Sharon (1982): *Loft living: culture and capital in urban change*. Rutgers University Press.
- Zukin, Sharon - Kosta, Ervin (2004): Bourdieu Off-Broadway: managing distinction on a shopping block in the East Village. In: *City and Community*, Vol. 3., No. 2.: 101-114.